

УДК 37.014

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-1-64>

Максим ІМЕРІДЗЕ,
orcid.org/0000-0002-1249-5018
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної підготовки
Приватного вищого навчального закладу «Медико-природничий університет»
(Миколаїв, Україна) Max.imeridze@gmail.com

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЗРІЛОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено розвиток освітньої, просвітницької та інформаційної діяльності закладів вищої освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів освіти. Доведено, що формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти є активною суспільно-політичною діяльністю. Обґрунтовано, що громадянська освіта та процес формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти має ефективно їх поєднувати через модернізацію освітнього процесу.

Мета статті – проаналізувати роль громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. *Методологія дослідження базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає роль громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.*

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-освітніх друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Наукова новизна: *схарактеризовано актуальні теоретичні засади та практичні аспекти ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.*

Висновки. *1. Визначення ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти важливе для перспективи розвитку вітчизняного суспільства та нації. 2. Важливими категоріями громадянської освіти є такі: громадянин, соціалізація, суспільні відносини, соціальні відносини, соціальний інститут, національно-патріотичне виховання, соціальні цінності. 3. Зміцнення й поглиблення громадянських якостей здобувачів вищої освіти, формування їхньої активної життєвої позиції прискорює процес формування громадянської зрілості студентської молоді. 4. Існує потреба в оновленні законодавчих документів щодо реалізації цілей та завдань громадянської освіти та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти. 5. Необхідно використовувати інтерактивні техніки у системі громадянської освіти та формуванні громадянської зрілості.*

Ключові слова: *громадянська освіта, громадянська зрілість, здобувачі вищої освіти, формування громадянської зрілості.*

Maksym IMERIDZE,
orcid.org/0000-0002-1249-5018
PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of General Training
Private higher educational institution "Medical and Natural University"
(Mykolaiv, Ukraine) Max.imeridze@gmail.com

THE ROLE OF CIVIC EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMING CIVIC MATURITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article highlights the development of educational, educational and information activities of higher education institutions in the process of forming civic maturity of education seekers. It is proven that the formation of civic maturity of higher education seekers is an active socio-political activity. It is substantiated that civic education and the process of forming civic maturity of higher education seekers should be effectively combined through the modernization of the educational process.

The purpose of the article is to analyze the role of civic education in the process of forming civic maturity of higher education seekers in Ukraine.

The procedure of theoretical and methodological research. *The research methodology is based on modern provisions of pedagogical science and reflects the role of civic education in the process of forming civic maturity of higher education seekers in Ukraine.*

The research was carried out using general scientific methods (study, analysis and generalization of reference information, review of scientific and educational printed and online sources), as well as systematization and generalization.

Scientific novelty: the current theoretical principles and practical aspects of the role of civic education in the process of forming civic maturity of higher education students in Ukraine are characterized.

Conclusions. 1. Determining the role of civic education in the process of forming civic maturity of higher education students is important for the development prospects of the domestic society and the nation. 2. Important categories of civic education are: citizen, socialization, social relations, social institution, national-patriotic education, social values. 3. Strengthening and deepening the civic qualities of higher education students, the formation of their active life position accelerates the process of forming civic maturity of student youth. 4. There is a need to update legislative documents regarding the implementation of the goals and objectives of civic education and the formation of civic maturity of higher education students. 5. It is necessary to use interactive techniques in the system of civic education and the formation of civic maturity.

Key words: civic education, civic maturity, higher education students, formation of civic maturity.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Характеристика ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти бакалаврату та магістратури в умовах сучасного українського суспільства потребує вивчення шляхів реалізації цілеспрямованої політики з боку держави, яка має забезпечити належне формування її нормативно-правових засад, інституційну підтримку та повноцінне ресурсне забезпечення цього процесу. Розвиток освітньої, просвітницької та інформаційної діяльності ЗВО та активна підготовка науково-педагогічних кадрів допоможе здійснювати підготовку громадян України до формування громадянської зрілості як активної суспільно-політичної діяльності в надзвичайно складних умовах сучасного становища України.

Громадянська освіта в нашій країні є результатом громадських ініціатив з боку її прихильників та ентузіастів, а також й наслідком відповідної політики держави та органів управління освітньою галуззю в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти. Нині розпочато активний процес правового визначення ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості та визначення цих процесів в системі навчання та виховання громадян України як проєвропейської держави.

Недостатньо вивченими вважаємо шляхи та напрями формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти бакалаврату та магістратури.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Аналіз наукових та психолого-педагогічних джерел свідчить, що проблемам громадянської освіти та методики її навчання присвячено наукові розвідки Т. Бакк, Т. Мелешенко (2019). Різні аспекти громадянської освіти в умовах безпекових викликів і загроз вивчали А. Круглашов, Н. Ротар, І. Цікул (2022) та ін. Вітчизняними науковцями М. Імерідзе, С. Люльчак (2022) досліджено деякі напрями формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти та ін.

Аналіз досліджень показав, що пріоритет в роботі визначення ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України належить вітчизняним та зарубіжним науковцям, зокрема О. Сухомлинській, О. Овчарук, Н. Протасовій, А. Полтавцеву та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними частинами загальної проблеми є теоретичні засади та практичні аспекти забезпечення процесу формування громадянської зрілості в умовах вітчизняних закладів вищої освіти.

Мета статті – проаналізувати роль громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. *Методологія дослідження* базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає роль громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-освітніх друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Наукова новизна: схарактеризовано актуальні теоретичні засади та практичні аспекти ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В середині двадцятих років XXI століття деякі освітні компоненти (дисципліни) в закладах вищої освіти становлять важливу складову навчання громадянської освіти. Натепер важливими з них вітчизняні науковці вважають ті, що формують громадянські компетентності: «Політологія» та «Соціологія», які були довгий час обов'язковими дисциплінами для вивчення здобувачами вищої освіти різних спеціальностей. В процесі вивчення

«Політології» здобувачам вищої освіти (бакалаврату) пропонувалися знання основ адміністративної, професійної та політичної еліти України, знання про політику, політичні громадянські права та свободи, а також демократичні форми участі в управлінні як загально державними, так і місцевими справами. Щодо «Соціології», цей освітній компонент класифікував суспільні процеси та їх спрямованість в сучасній Україні. Нині дані освітні компоненти переведено до дисциплін вільного вибору (вибіркові освітні компоненти). Цей складний процес вважаємо негативно вплинув на підготовку фахівців різних спеціальностей та шкідливо вплинув на розвиток громадянської освіти та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти різних спеціальностей (Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз, 2022: 11–12).

В умовах воєнного стану в нашій країні необхідно спиратися на студентоцентризм в освітньому процесі в закладах вищої освіти. Як громадянська освіта, так і формування громадянської зрілості мають в своїй основі оптимістичний настрій: це «підтримка та зв'язок, які ми відчуваємо в оточенні близьких людей, (можуть суттєво вплинути на наші погляди на життя); на сильні соціальні стосунки, які створюють систему підтримки, яка піднімає нам настрій, дозволяючи бачити світлий бік речей навіть у важкі часи; на обмін досвідом, сміхом і навіть труднощами з близькими людьми» (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022). Все це вселяє в здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників надію та оптимізм.

Важливий напрям громадянської освіти та процесу формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти має відігравати диверсифікація освітніх технологій. Вона дозволяє результативно і активно їх поєднувати через модернізацію освітнього процесу та його переорієнтацію на більш актуальний, ефективний. Цей процес прискорює формування громадянської зрілості. Акцентування на особистісному розвитку майбутніх фахівців різних спеціальностей дозволить здобувачам вищої освіти більш ефективно оволодівати новим досвідом творчого і критичного мислення, рольового та імітаційного моделювання пошуку вирішення освітніх завдань (особливо для магістрантів) (Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи, 2011: 319).

Позитивним є факт розвитку громадянської освіти та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти, коли жовтні 2018 р. Було схвалено Кабінетом міністрів України Концепцію громадянської освіти. Цей документ визна-

чив низку пріоритетів громадянської освіти. Було враховано ключові загрози як внутрішній, так і зовнішній безпеці держави. Також «виклики національній безпеці: загрози сепаратизму, етнічних, соціальних і міжконфесійних конфліктів» (Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз, 2022: 13–14).

Натепер перспектива членства в ЄС для України є інтеграцією в європейський та світовий освітній простір. Для ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості ці процеси тісно пов'язані. Констатуємо, що важливим соціальним замовленням у закладах вищої освіти є формування й розвиток здатності здобувачів вищої освіти бакалаврату і магістратури до життя й фахової діяльності у правовій, демократичній Україні.

Як громадянська освіта, так й формування громадянської зрілості в умовах закладів вищої освіти різних спеціальностей маю базуватися на формуванні всебічно й гармонійно розвиненої особистості. Так, стаття 47 Закону України «Про вищу освіту» (2014) характеризує освітній процес таким чином: «Освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» (Про вищу освіту: Закон України, 2014).

В нашому дослідженні також спираємося й на визначення мети освіти в нормативно-правових документах. Закон України «Про освіту» (2017) констатує, що «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» (Про освіту: Закон України, 2017).

Розглянемо важливі категорії для нашого дослідження формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти. Місце людини в державі визначається поняттям «громадянин». Громадя-

нин – це людина, яка належить до певної країни, де вона має відповідний юридичний статус, або співвідносить себе з нею. «Громадянин має певні права, а також відповідні обов'язки. Поняття громадянина вміщено в його громадянській позиції – у певному ставленні до різних суспільних явищ і процесів» (Громадянська освіта та методика її навчання, 2019: 5).

Наступне поняття, що є важливим для дослідження формування громадянської зрілості є соціалізація. *Соціалізація* – процес оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес засвоєння індивідом їхніх знань, що виражають цінності і норми. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. Соціалізація включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування. Соціалізація знаходиться на межі різних наук і вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією, етнографією, педагогікою та теологією. Крім того, соціалізацією називається також процес пристосування (адаптації) дорослої людини, яка з певних обставин (перебування в певній «антисоціальной» групі, довготермінове перебування у в'язниці тощо) довгий час була поза суспільством, або перемістилася з одного суспільства в інше (зміна громадянства та ін.). Соціалізацією називають становлення «Я», «входження людини в культуру» (енкультурація), здобуття навичок адекватно реагувати на вимоги соціального середовища, навчання виконання соціальних ролей і соціальної взаємодії (Громадянська освіта та методика її навчання, 2019: 17).

Процес формування громадянської зрілості неможливий без суспільних відносин, соціальних відносин, соціальних інститутів. *Суспільні відносини* – це достатньо стійкі зв'язки, що виникають між людьми та групами людей і мають істотне значення для життєдіяльності певної сукупності людей. До них належать соціальні, економічні, політичні, правові, духовні й інші типи відносин. *Соціальні відносини* відображають становище людей та їх груп у суспільстві, їхню роль у суспільному житті (Громадянська освіта та методика її навчання, 2019: 79).

Різницю соціальних та особистих відносин яскраво демонструє простий приклад: коли чоловік і жінка кохають одне одного – це особисті відносини. А от коли пара укладає шлюб, таким

чином створюючи родинний зв'язок, тоді виникають соціальні відносини, адже молода сім'я має соціальне значення для суспільства загалом. *Соціальний інститут* – це відносно стійка модель поведінки людей і організацій, що історично склалися в певній сфері життєдіяльності суспільства. До соціальних інститутів належать, наприклад, сім'я, або шлюб. Соціальні інститути можуть бути формальними й неформальними. Формальні соціальні інститути регулюються законами й іншими нормативними актами. До них належать держава, армія, школа. А коли функції, засоби соціального інституту не втілюються у формальних правилах, виникають неформальні інститути: культурні й соціальні фонди, об'єднання за інтересами (Громадянська освіта та методика її навчання, 2019: 79).

М. Імерідзе та С. Люльчак зазначають, що вища освіта України сьогодні потребує самореалізації і самоактуалізації особистості (Закон України «Про освіту»), формування громадянської зрілості має бути спрямоване на усвідомлення свого громадянського обов'язку на основі патріотичних, національних і загальнолюдських духовних цінностей. В них утверджуються якості громадянина – патріота України (Імерідзе & Люльчак, 2022; Про освіту: Закон України, 2017).

Маємо констатувати, що *національно-патріотичне виховання* в закладах освіти різного рівня є необхідною складовою процесу формування громадянської зрілості та громадянської освіти взагалі. Це констатовано у Концепції національно-патріотичного виховання молоді (2009). (Концепція національно-патріотичного виховання молоді, 2009). Указ Президента України «Стратегія національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року виокремлює основні напрями досягнення мети національно-патріотичного виховання: «удосконалення нормативно-правової бази стосовно національно-патріотичного виховання; підвищення ролі української мови як національної цінності та невід'ємного елемента національно-патріотичного виховання, здійснення заходів з її популяризації; забезпечення підтримки україномовних дитячих і молодіжних друкованих видань, спрямованих на виховання молодого покоління в дусі патріотизму, поваги до історичного минулого та духовної й культурної спадщини, популяризація читання як соціально важливого вміння» (Стратегія національно-патріотичного виховання, 2019).

Важливою категорією для громадянської освіти та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти різних спеціальностей є соціальні цінності. *Соціальні цінності* – це соці-

альна згуртованість, солідарність, відповідальність. Соціальні цінності сприяють духовному розвитку суспільства, соціалізації людей, освоєнню ними моральних суспільних норм, способів поведінки та взаємодії. Соціальні цінності – це значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальних груп чи особистості. Соціальні цінності є своєрідним духовним базисом розвитку суспільства і їх зміна або руйнування підриває існування будь-якого етносу, народності, нації. Вони включають знання, навички, вміння, особистісні якості, форми виховання, добробут, справедливість, свободу. Рисами соціальних цінностей є те, що вони підтримуються більшістю суспільства, сприяють збереженню стабільних соціальних відносин і впливають на суспільний стан і розвиток. Є декілька підстав для типології цінностей. Оскільки цінності впливають на поведінку людей у всіх сферах життєдіяльності, підставою для їх типології є предметний зміст. У цій підставі розрізняють цінності соціальні, культурні, моральні, економічні, політичні і т. д. Стосовно до соціуму соціальні цінності можна поділити на економічні, екологічні, педагогічні, культурні, тобто можна з упевненістю сказати, що типів цінностей може бути стільки, скільки значущих сфер життєдіяльності є в соціумі. Ключовим елементом соціальних цінностей є соціальні норми. Соціальні норми і цінності це важливий інструмент соціалізації особистості. Вони не тільки орієнтують людину на встановлення ефективної взаємодії з соціальним середовищем, а і є значущим чинником її освоєння, а значить, і власного соціального розвитку, впливаючи на індивіда, спонукають його до вироблення певного типу поведінки. Соціальна згуртованість є вирішальним фактором суспільного розвитку, що базується на спільних цінностях, міцних соціальних зв'язках і спільному виконанні суспільних обов'язків. Вона є близькою до ідеї соціальної солідарності, коли люди та їх групи готові діяти й об'єднуватися заради спільної справи (Громадянська освіта та методика її навчання, 2019: 79).

Розбудова соціальної держави в сучасній Україні нині є важливою складовою формування громадянської зрілості здобувачів освіти. *Соціальна держава* – це держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, і політика, яка спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Соціальна держава є закономірним продуктом еволюції громадянського суспільства в напрямі до громадянського суспільства соціальної демократії.

Як стверджує М. Імерідзе, «Патріотизм й громадянсько-патріотичне виховання здобувачів вищої освіти забезпечить як формування громадянської зрілості, так і повноцінний всебічний розвиток молоді та всієї держави загалом» (Імерідзе, 2023: 272).

Вважаємо, що вітчизняна вища школа передовсім має виховувати справжніх патріотів, громадян України, що досягли громадянської зрілості саме в процесі набуття професійної освіти у закладах вищої освіти. Отже, проблема формування громадянської зрілості залишається натеper важливою і значущою для освітнього середовища закладів вищої освіти України.

Констатуємо, що зміцнення й поглиблення найцінніших громадянських якостей здобувачів вищої освіти, формування їхньої активної життєвої позиції поглиблює й прискорює процес формування громадянської зрілості студентської молоді України.

Сучасний стан освітнього процесу у вітчизняних закладах вищої освіти потребує більш активного використання інтерактивних технік. Використання інтерактивних технік у системі громадянської освіти дозволяє: розвинути комунікативні вміння та навички, оскільки вони допомагають встановленню контактів між здобувачами; забезпечити здобувачів вищої освіти необхідною інформацією, без якої неможливо реалізовувати спільну діяльність; розвинути загальні навчальні вміння та навички, такі як аналіз, синтез, постановка цілей та ін.; навчити працювати у команді, дослухатися до інших думок; забезпечити релаксацію шляхом перемикання уваги, зміни форм діяльності після досить монотонного стандартного освітнього навантаження. Інтерактивні техніки в системі громадянської освіти можуть набувати різних форм: лекції проблемного характеру, лекції-прес конференції, лекції-візуалізації, аналіз конкретної ситуації, навчальні дискусії, рольові та ділові ігри.

Висновки. 1. Визначення ролі громадянської освіти в процесі формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти важливе для перспективи розвитку вітчизняного суспільства та нації. 2. Важливими категоріями громадянської освіти є такі: громадянин, соціалізація, суспільні відносини, соціальні відносини, соціальний інститут, національно-патріотичне виховання, соціальні цінності. 3. Зміцнення й поглиблення громадянських якостей здобувачів вищої освіти, формування їхньої активної життєвої позиції прискорює процес формування громадянської зрілості студентської молоді. 4. Існує потреба в оновленні законодавчих документів щодо реалізації цілей та завдань громадян-

ської освіти та формування громадянської зрілості здобувачів вищої освіти. 5. Необхідно використовувати інтерактивні техніки у системі громадянської освіти та формуванні громадянської зрілості.

Подальшими перспективами наукових розвідок вважаємо дослідження інтерактивних технік у системі громадянської освіти та формуванні громадянської зрілості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз: навчальний посібник. / За ред. А.М. Круглашова, Н.Ю. Ротар, І.В. Цікул. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с.
2. Громадянська освіта та методика її навчання: підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти. За загальною редакцією Т.В. Бакка, Т.В. Мелешенко. Київ, УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с.
3. Імерідзе М.Б. Громадянсько-патріотичне виховання в контексті національно-патріотичного виховання як основа становлення громадянської зрілості. *Теорія і методика професійної освіти*: колективна монографія. Північноукраїнська наукова платформа. Чернівці: Десна Поліграф, 2023. Вип. 1. С. 262–286.
4. Імерідзе М.Б., Люльчак С.Ю. Формування громадянської зрілості в процесі національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. Серія «Педагогічні науки». Вип. 17(173). 2022. С. 31–37.
5. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія. П.Ю. Саух та ін. Ред. П.Ю. Саух. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 14, 319.
6. Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009 року. URL: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645 (дата звернення 13.12.2024).
7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. 358 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).
8. Про вищу освіту: Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556 VII. Редакція № 4034-IX від 29.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
9. Про освіту: Закон України. 2017. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017. № 38-39. Ст. 380. Редакція № 4017-IX від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
10. Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення 12.12.2024).

REFERENCES

1. Hromadianska osvita v umovakh bezpekovykh vyklykiv i zahroz (2022): [Civic education in the face of security challenges and threats]: navchalnyi posibnyk. / Za red. A.M. Kruhlayshova, N.Iu. Rotar, I.V. Tsikul. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 184 [in Ukrainian].
2. Hromadianska osvita ta metodyka yii navchannia (2019): [Civic education and teaching methods]: pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity. Za zahalnoi redaktsiieiu T.V. Bakka, T.V. Meleshchenko. Kyiv, UOVTS «Orion», 320 [in Ukrainian].
3. Imeridze M.B. (2023). Hromadiansko-patriotychno vykhovannia v konteksti natsionalno-patriotychnoho vykhovannia yak osnova stanovlennia hromadianskoi zrilosti. [Civic and patriotic education in the context of national and patriotic education as the basis for the formation of civic maturity]. *Teoriia i metodyka profesii-noi osvity: kolektyvna monohrafiia*. Pivnichnoukrainska naukova platforma. Chernihiv: Desna Polihraf, 1. 262–266 [in Ukrainian].
4. Imeridze M.B., Liulchak S.Iu. (2022). Formuvannia hromadianskoi zrilosti v protsesi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity. [Formation of civic maturity in the process of national-patriotic education of higher education students]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka*. Seriiia «Pedahohichni nauky», 17(173). 31–37 [in Ukrainian].
5. Innovatsii u vyshchii osviti: problemy, dosvid, perspektyvy (2011): [Innovations in higher education: problems, experiences, prospects]: monohrafiia. [monograph] P.Iu. Saukh ta in. Red. P.Iu. Saukh. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 14, 319 [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi (2009) [The concept of national-patriotic education of youth] vid 27.10.2009 roku. URL: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645 (data zvernennia: 13.12.2024) [in Ukrainian].
7. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu (2022). [Education in Ukraine under martial law]. *Informatsiino-analitychnyi zbirnyk*. [Information and analytical collection]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (data zvernennia: 02.12.2024) [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu (2014): [About higher education] Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 1 lyp. 2014 r. № 1556 VII. Redaktsiia № 4034-IX vid 29.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia: 02.12.2024) [in Ukrainian].

9. Pro osvitu (2017): [About education] Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), [Information from the Verkhovna Rada]. 2017, № 38-39. St. 380. Redaktsiia № 4017-IX від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 02.12.2024) [in Ukrainian].

10. Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia (2019): [Strategy of National and Patriotic Education]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku № 286/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (data zvernennia: 12.12.2024) [in Ukrainian].